

Antikvarinės istoriografijos iškilimas

Arnaldo Momigliano

Arnaldo Momigliano (1908–1987) yra žinomas XX a. italų istorikas, išgarsėjęs savo darbais apie Antikos pasaulio istoriją. Jis taip pat labai svarbus savo istoriografiniais tyrimais. Knyga *The Classical Foundations of Modern Historiography* (Berkeley: University of California Press, 1990), paremta jo skaitytomis paskaitomis, skirta apmąstyti šiuolaikinės Vakarų istoriografijos intelektualinius ir metodologinius pamatus XX a. antroje pusėje ryškų poslinkį nuo politinės prie socialinės istorijos patyrušios istoriografijos kontekste. Momigliano parodo modernios istoriografijos ištakas Antikos istorikų darbuose, keldamas klausimus apie antikinę graikų ir žydų istoriografiją ir kodėl Vakarų tradicijoje įsigalėjo graikiškoji, kodėl autoritetingiausiu Antikos istoriku tapo Tukididas, o ne Herodotas, kaip antikvarinis domėjimasis paveikė šiuolaikinės istorijos formavimąsi, kaip graikų istoriografija buvo romanizuota.

Šios knygos skyrių „The Rise of Antiquarian Research“ iš anglų kalbos vertė **Mingailė Jurkutė**.

I

Visą gyvenimą mane žavėjo šis tipažas, toks artimas mano profesijai, taip nuoširdžiai vedamas savo pašaukimo, toks suprantamas savo užsidegimu, tačiau toks didžiai paslaptingas savo galutiniu siekiu: tipažas žmogaus, besidominčio istoriniais faktais be jokio susidomėjimo istorija. Mūsų laikais retai besutiksi tikrą antikvarą. Tokio ieškant tenka dangintis į Prancūzijos ar Italijos provinciją ir pasiryžti klausyti ilgiausių senolių pasakojimų nemaloniai šaltuose ir tamsiuose kambariuose. Tačiau vos tik palikęs savo apšepusius rūmus, atsiduodančius kažkuo iš aštuonioliktojo amžiaus, ir įsiliejęs į modernų gyvenimą, antikvaras tampa garsiu kolekcininku, neišvengiamu siauros srities ekspertu, ir visai tikėtina, kad galiausiai jis baigs įkurdamas dailės ar lyginamosios antropologijos institutą. Garbinga antikvaro profesija tapo specializacijos epochos auka. Jis ne šiaip paseno: jis pats tapo istorine problema, tyrinėjama idėjinių verpetų ir kintančių „Weltschauungen“ fone – dalykų, kurių jis taip troško išvengti.

Trumpam stabtelėkime prie garsiojo visų antikvarų archetipo: Nicolas-Claude Fabri sieur de Peiresc'o. Jis gimė 1580 m., ir kur dar kitur jis būtų galėjęs gimti, jei ne Provanse, netoli Ekso? Jis buvo magistrato ir vietinio parlamento narių palikuonis, ilgainiui pats tapęs magistrato ir vietinio parlamento nariu ir, beje, labai apsikriui šeimos dvaro

valdytoju. Jis liko viengungis; buvo nepataisomas keliautojas, keliavęs daug daugiau, nei prasta sveikata ir pareigos būtų leidusios. Jo numylėtasis Eksas buvo jo pasididžiavimas, čia jis ir mirė 1637 m. tarp savo medalių, knygų, augalų, mineralų, tyrinėjimo instrumentų rinkinių ir įvairiausių kitų daiktų. Jo mirtis buvo apraudota keturiasdešimčia kalbų, tarp jų ir škotiškai, atminties knygoje, „generis humani lessus“ arba „žmonių giminės skunde“, pavadinimu *Panglossia*, sudarytoje Romos *Academia degli Umoristi*, globojamos kardinolo Francesco Barberini, popiežiaus Urbono VIII sūnėno. Claude de Peiresc'as nepaliko beveik jokių darbų: teturime vieną spausdintą pamfletą antraeilium antikvariniu klausimu. Tačiau jis parašė krūvą mokytų ir sąmojingų laiškų didiesiems savo laiko vyrams, nuo Grocijaus iki Rubenso: tūkstančiai jų išliko jo brangiojo Ekso *Bibliothèque Méjanes*, Karpantros *Bibliothèque Inguimbertaine* ir kitose bibliotekose, ir tik dalis jų pateko į monumentalųjį Tamizey de Lorraque'o sudarytą bei kitus rinkinius; bent gyvenimo pabaigoje jis vedė labai kruopštų savo korespondencijos žurnalą. Jis buvo įsitraukęs į savo draugo Gassendi, vėliau tapusio jo biografu, astronominius stebėjimus. Jis darė psichologinius eksperimentus ir gyvūnų bei žmonių anatominius skrodimus. Jo ypatinga sritis buvo Angoros katės, kurias jis dovanodavo žmonėms, iš kurių norėdavo įsigyti kokių nors senienų. Vienam savo patikėtinių jis yra rašęs: „Jei pažadas padovanoti vieną kačiuką pasitarnautų siekiant gauti Vivot vazą, nesivaržykite to siūlyti.“ Senienas – monetas, statulas ir rankraščius – jis vertino labiau už viską. Po jo mirties jo *cabinet de médailles* jų liko septyniolika tūkstančių vienetų. Jis užsiėmė savo rinkinių ir dar daugybės kitų dalykų tyrinėjimu. Jo vardas daugiausia siejamas su *Grand Camée de Paris* ir Filokalo chronografu: jis buvo asmeniškai įsigijęs antrąjį, bet pirmojo pats neturėjo. Tarp jo korespondentų buvo žydų ir eretikų: abu Nostradamai, Solomonas Azubijus (pranc. *Solomon Esobi* (lot. *Azubius*)), Tomazas Kampanela. Tarp visų kitų dalykų jis domėjosi žydų biblija ir Provanso trubadūrais.

Ar yra kokios nors prasmės visų šių padrikų veiklų visumoje? Peiresc'o amžininkams, pradėdant jo biografą P. Gassendi (1641), tokia veikla atrodė tikrai prasminga. Gassendi vardas mus įveda į *libertins érudits* ratą – Dupuy, Naudé, Gui Patin, La Mothe, Le Vayer. Vienu jų mokytojų buvo Sekstas Empirikas (kurį 1562 m. į lotynų kalbą išvertė Henrikas Stepanas (pranc. *Henri Estienne*), 1621 m. turėtas graikiškas rankraštis). Sekstas padarė įtaką ir Montaigne'ui, turėjusiam žydę motiną, bei Francisco Sanches'ui, maranų sūnui, parašiusiam *Quod nihil scitur*. Jis aiškiai turėjo ką pasiūlyti žmonėms, gyvenusiems skirtingų religijų paribuose, tačiau taip pat atvėrė naujo žvilgsnio perspektyvas tiems, kurie buvo pavargę nuo teologinių ginčų savo konfesijų viduje. Tiesa, atrodo, Peiresc'as nedalyvavo Naudé, Gassendi ir Patino *débauches pyrthoniennes*, aprašytame garsiajame Patino laiške (*Lettres* III, 508 of 1648). Perskaitęs *Dialogues d'Oratorius Tubero* – skeptišką François de La Mothe Le Vayer leidimą – Peiresc'as išsigynė šiame giliamintiškame mąstyme nors ką nors supratęs: „moy qui ne cognois rien et tout ces grandes élévations d'esprit“ (IV, 385). Tačiau praėjus trims dienoms savo draugui Gassendi jis išdėstė vieną stipriausių savo pasisakymų apie anų laikų „de grande simplicité“, kai buvo tikima bet kuo „sans aultre preuve que de simples conjectures de ce qui pouvoit avoir esté“ (IV, 383). Peiresc'as buvo pironininkas ta prasme, kuria pironininkai mėgo apčiuopiamus daiktus, ir Peiresc'as sutarė su Gassendi dėl to, jog empirinis tyrimas yra

gerokai patikimesnis nei dogminė filosofija. Kaip Peiresc'as kartą rašė Père Anastase: „l'observation directe s'impose, et marque les erreurs des calculs les plus savants“. Jo biografas kilnesne lotynų kalba patvirtina, kad Peiresc'as apgailėjo įpratimą pražiūrėti tai, kas guli po akimis.

Bepراسمیška būtų klausti, ar Gassendi ar Peiresc'as tikėjo krikščionybe. Jie niekada neprisipažino esantys bedieviai, tačiau nėra ir jokios regimos priežasties juos tokiais laikyti. Vis dėlto juos traukė eksperimentai, dokumentai, faktai, kas atskleidžia įvairia-pusišką smalsumą ir nepasitikėjimą dogmatika. Jie žavėjosi Galilėjumi ir Peiresc'as, su visu deramu atsargumu, yra rašęs kardinolui Barberini, kad, pasmerkdami Galilėjų, Bažnyčios nariai rizikuoja savo ainių akyse atrodyti kaip antrojo Sokrato persekiotojai: „<...> pourrait même être un jour comparée à la persécution que Socrate éprouva dans sa patrie.“ Galilėjaus vardas buvo svarbus antikvarams. Septynioliktajame amžiuje ir aštuonioliktojo amžiaus pradžioje italų antikvarai gana atvirai skelbėsi esantys jo mokiniai. Neabejoju, kad Gassendi su Peiresc'u ir jų draugai stengėsi pritaikyti Galilėjaus stebėjimo metodą savo praeities liekanų tyrimui. Jie buvo įsitikinę, kad gali ištirti materialius praeities objektus remdamiesi pozityvistiniais mokslo principais ir nemėgo istorikų, kurie dirbo laikydamiesi nusistatymo remtis pirmtakų, turėjusių tokius pat nusistatymus, liudijimais. Mes galime suprasti, kodėl Henrikas Stepanas – nei grynas katalikas, nei grynas kalvinistas – žavėjosi tiek Herodotu, tiek Sekstu Empiriku: jis vertino Herodotą kaip faktų rinkėją tiesioginio stebėjimo metodu, o Sekstą Empiriką savo grakščia kalba apibūdino kaip mąstytoją, kuris galėtų išvesti iš proto pasipūtusį dogmatišką modernių laikų filosofą, „ut nostri seculi dogmaticos impious philosophos ad insaniam redigam“. Postherodotiniai istorikai tradiciškai buvo per daug įsitraukę į politinę ir religinę polemiką, kad galėtų rūpintis objektyvumu, eksperimentais ir teologiniu nešališkumu, būdingais *érudits*.

Naujieji pironininkai iškėlė tradicinių istorikų patikimumo klausimą. Antikvarų pozicijos buvo stipresnės. Materialūs objektai liudijo apie epochas, kuriose buvo sukurti. Kaip savo 1587 m. išspausdintame veikalė rašė iškilusis Antanas Augustinas Ispanas, o vėliau kartojo daugelis, nėra nieko patikimiau už romėnų monetas – oficialius dokumentus, patvirtintus pačios Romos valdžios. Be abejo, *libertins érudits* žinojo, kad objektai gali būti padirbti, tačiau jie mokėjo atskirti klastotes. Vienai padirbtai monetai teko šimtas autentiškų, galima patikrinti. Tačiau kaip patikrinti Tukidido ar Livijaus pateiktą mūšio aprašymą, jei jis unikalus?

II

Taigi Peiresc'as ir jo draugai mums paliko bent kažką panašaus į antikvarų galvosenos vadovą. Jų aistra senienoms buvo išaugusi iš susidomėjimo empiriniu stebėjimu ir eksperimentavimu visose srityse. Jie nepasitikėjo literatūrine tradicija, nemėgo teologinių diskusijų, o politinę istoriją laikė menkai naudinga. Jų mąstymą formavo tiesiogiai iš Seksto Empiriko perimta nemaža dozė skepticizmo. Pažymėtina, kad dauguma didžiųjų septynioliktojo amžiaus antikvarų, nuo Charles'o Patino iki Jacobo Spono, buvo gydytojai: aplinkybė, į kurią jau amžininkai atkreipė dėmesį. Mėgstamiausias šių vyrų užsiė-

mimas buvo pavienių objektų ar įrašų aiškinimas. Jie gebėjo įvertinti nesusijusius faktus, kas mums atrodo nepaprastai tolima nuo bet kokios rimtos veiklos. Angelo Fabroni, aprašęs keleto iškiliausių septynioliktojo amžiaus ir savojo meto antikvarų gyvenimus, atvirai žavėjosi dalykų, kuriuos tyrinėjo jo herojai, gausa. Jam neatrodė, kad reikia ieškoti, kas juos sieja. Pavyzdžiui, aprašydamas Filippo Buonarroti jis nebandė suprasti, kodėl Buonarroti peršoko nuo Silanderio ir Aureliopolio, „pene incognitae urbes“, prie „status civitatis“ turinčio Tarso ir „Neocori“ reikšmės. Ir pats Buonarroti niekada nebūtų laukęs tokio savo biografo rūpesčio. Antikvarai mėgo nesulyginamus ir neaiškius faktus. Tačiau už atskirų, regimai nesusijusių daiktų buvo Antika, slėpinga ir didinga. Kiekvienas antikvaras be žodžių žinojo, kad jam dera pildyti Antikos paveikslą. Praktikoje tai reiškė, kad paskiri faktai buvo renkami ir atidedami numatant visuotinę tų institucijų, papročių, kultų, kurių svarbiausiais įrodymais buvo laikomos monetos ir įrašai, apžvalgą ateityje. Antikvarų mintys iš tiesų šokinėjo ten ir atgal nuo atskirų faktų prie visumos apžvalgų. Apžvalga, jei tik tokia pasirodydavo (o tai nutikdavo nedažnai), negalėjo būti tiesiog istorijos knyga. Antika buvo statiška: reikėjo sistemingai aprašyti senovės institucijas, religijas, įstatymus, finansus. Senienų žinyno forma buvo įtvirtinta 1583 m., kai J. Rossfeld, vadintas Rosinus, išspausdino savo *Romanarum antiquitatum libri decem*. Vėlesni antikvarų darbai stebėtinai tiksliai laikėsi Rosinus knygos struktūros.

Septynioliktojo ir aštuonioliktojo amžiaus antikvarai nebūtų buvę tuo, kuo buvo, jei save būtų laikę nauja sekta. Veikiau jie didžiavosi, kad yra Antikos relikvai. Jau pats vardas, kurį jie vartojo, *antiquarius*, susišaukė su Varono *Antiquitates (humanae et divinae)*. Jie žavėjosi Plinijumi, Atėnėjumi, Aulu Gelijumi, Filostratu ir Pausanijumi, laikydami juos savo pirmtakais. Turime patikėti jų tvirtinimu, kad jie pratęsė senovės antikvarų darbus.

Gali pasirodyti, jog tai sutapimas, tačiau gal ir nevisiškas atsitiktinumas. Pirmiausia, Antikos laikais eruditų tyrinėjimai klestėjo intelektualinės abejonės laikotarpiais. Sofizmo iškilimas, didžiųjų filosofinių mokyklų užgimimas po Aleksandro, akademinio skepticizmo Romoje atsiradimas antrajame ir pirmajame amžiuose prieš Kristų sutampa su ryškiausiais senovės erudicijos laikotarpiais. Antra, sisteminiai brandžiojo Renesanso žinynai yra aiškiai atkartojantys senosios erudicijos sistemiškumą. Atrodo, tarsi sisteminis senovės antikvarų mąstymas būtų perduotas moderniesiems antikvarams. Trečia ir paskiausia, aptinkama, kad Antikoje politinė istorija irgi buvo atskirta nuo antikvarinių studijų. Tiesą sakant, taip pasidarė sofistų laikais, kai Tukididas sukūrė politinę istoriją. Nebus per drąsu spėti, kad jei istoriko idealu būtų likęs Herodotas, nebūtų buvę jokių antikvarų. Jo smalsumas aprėpė visus dalykus, kurie vėliau tapo antikvarų domėjimosi sritimis. Tai dėl Tukidido Herodotas pralaimėjo. Dėl to istorija tapo pasakojimu apie politinius ir karinius įvykius, pirmenybę teikiant įvykiams, kuriuos pasakotojas matė savo akimis. Visi „klasikiniai“ istorikai po Herodoto – Tukididas, Ksenofontas, Teopompas, Eforas, Polibijas, Salustijus, Livijus, Tacitas – laikėsi šio šablono.

Erudicija, kaip aiškėja iš Polibijo ginčo su Timajumi, buvo nebūtina, net ir negeistina istoriko savybė. Vietinės istorijos, chronografijos, genealogijos, mokslingų tyrinėjimų, etnografijos darbų autoriai, kokie puikūs bebūtų, neprilygsta tikriems istorikams. Pakenka prisiminti žymių istorikų sąrašą, pateiktą Kvintilijano, į kurį iš graikų autorių įtraukti Herodotas, Tukididas, Ksenofontas, Teopompas, Eforas, Filistas, Kleitarchas ir Timage-

nas. Nėra nė vieno antikvaro – ir net jokio Atikos istoriko. Jei Sicilijos istorikai laikyti tikrais istorikais (kaip rodo Filisto paminėjimas), tai dėl to, kad Sicilija buvo atskiras pasaulis, o graikų ir kartaginiečių kivirčiai buvo visuotinės politinės svarbos. Sicilijos istorikai pranoko vietinės istorijos tyrinėtojus. Neatsitiktinai Antiochas iš Sirakūzų buvo Tukidido šaltinis, o Filistas, vėlesnis ir antras pagal svarbą autorius, buvo Tukidido gerbėjas ir imitatorius. Mūsų nepasiekė nė vienas autorius, rašęs apie religinius papročius, barbarų teisę, nebevertojamus vardus ar vietinę istoriją, turėjęs reputaciją, traukiančią iki Eforo ar Salustijaus. Visi jautė, kad šie rašytojai yra kažkas kita, nei istorikai. Vis dėlto niekas nebūtų pasakęs, o kas būtent jie buvo.

Žodžio, išsamiai apibrėžiančio tai, ką mes vadiname antikvarinėmis studijomis, Antikoje nebuvo, nors helenizmo ir Romos laikais sąvoka buvo išreikšta tokiais kiek migtoliais terminais kaip *κριτικός*, *φιλόλογος*, *πολιτιστωρ*, *γραμματικός*, *doctus*, *eruditus*, *literatus*. Artimiausias terminas buvo *ἀρχαιολόγος*, pavartotas Platono. Platono dialoge *Hippias major* 285d sofistai Hipijas sako, kad didvyrių ir žmonių genealogijos, miestų įkūrimo tradicijos ir iškilusių magistratų vardų sąrašai yra mokslo, vadinamo archeologija, dalis. Tai, kad Platonas įdeda į Hipijo lūpas žodį „archeologija“, dar neįrodo, jog Hipijas jį tikrai vartojo. Tačiau Hipijas buvo Platono minimos srities autoritetas. Jis sudarė Olimpinų žaidynių nugalėtojų sąrašą, tyrinėjo vardus ir įstatymus. Be to, archeologija yra vienas tų abstrakčių žodžių, kuriuos sofistai būtų galėję sugalvoti. Kad ir kaip būtų, Platonas pateikia įrodymą, jog penktajame arba ketvirtajame amžiuje tam tikras istorinio tyrimo tipas buvo vadinamas ne istorija, bet archeologija. Pasibaigus ketvirtajam amžiui pr. Kr. ši paranki terminologija nebebuvo plačiai vartojama. Helenizmo ir Romos laikais archeologija vadinti darbai apie archajinę istoriją arba kilmės istoriją. Dionisijo Halikarnasiečio *Romos senybės* yra archajinė Romos istorija. Juozapo Flavijaus *Žydu senybės* yra žydu istorija nuo pradžios iki Juozapo dienų. Karaliaus Jubos, rašiusio Augusto laikais, darbas gali būti vadinamas tiek Romos istorija, tiek Romos archeologija. Semonidui priskiriama poema apie Samo pradžią buvo retrospektyviai pavadinta *Samo archeologija*, ir net Fanodemo darbas *Atika*, parašytas ketvirtajame amžiuje pr. Kr., vėliau buvo pavadintas *Archeologija*, nes daugiausia aprašė archajinę Atėnų istoriją. Taigi helenizmo laikais žodis „archeologija“ prarado tą prasmę, kuria jį pavartojo Platonas. Jeigu Hipijas mėgino atskirti *ἀρχαιολογία* ir *ιστορία*, jam tai nepavyko. Kiti minėti terminai, nuo *φιλόλογος* iki *eruditus*, buvo daug mažiau tikslūs. Tai yra iškalbinga nesėkmė. Ji atskleidžia, jog sentėviai nepajėgė aiškiai atskirti tikrosios istorijos nuo skirtingų tyrimo, kuriuo praeitis tirama rašant ne istoriją, rūšių.

Tačiau tai, jog nepavyko įvesti sąvokinės skirties tarp istorijos ir kitų tyrimo rūšių, dar nereiškia, kad skirtumas buvo pamirštas ar neįvertinamas. Vietinė istorija, genealogija, chronologija, mitologija vystėsi pagrindinės istoriografinės srovės užribyje. Šie tyrimai buvo nuvertinami dėl per menko dėmesio politikai, reikšmingoms nūdienos aktualijoms ir prastos retorinės formos. Gero vertinimo jie susilaukė dėl dėmesingumo smulkiausioms praeities detalėms, nedangstomo polio patriotizmo, domėjimosi nekasdieniškais įvykiais ir nuostabą keliančiais dalykais bei dėl požiūrio į mokslą kaip tikslą savaime.

Daugumą, nors ir ne visus, šių darbų vienijo viena savybė, kurią dera ypač pabrėžti, nes būtent ji sąlygojo atsiradimą to, ką mes vadiname antikvarinėmis studijomis. Tai – jų

sistemiškumas. Įprastinė istorija yra dėstoma chronologine seka. Visa istorinio pasakojimo prasmė priklauso nuo laiko veiksnio, nuo teisingos įvykių sekos. Didesnė darbų, kuriuos čia aptariame, dalis nesilaikė chronologinio dėstymo principo. Jie buvo sistemiški, skirsnis po skirsnio padengiantys visą temą: jie buvo aprašantys sisteminiu principu, ne paaiškinantys chronologiniu keliu. Tai nebuvo kažkas nepaprasto. Tiriant tautų vardus, ἔθνῶν ὀνομασία, arba Spartos įprastą aukojimą, περὶ τῶν ἐν Λακεδαιμόνι Θουσιῶν, lengviausia juos nagrinėti vieną po kito. Daugumos politinių įvykių datos yra žinomos, tačiau institucijų ir žodžių sukūrimo datos yra arba nežinomos, arba sunkiai nustatomos. Kai chronologiją nustatyti buvo nesunku – arba būtent ji buvo tyrimo tikslas – antikvariai, žinoma, nė kiek neprieštaravo chronologinio dėstymo pavidalui. Lengviausias būdas aprašyti tokį antikvarinį dalyką, kaip kad vietinė istorija, buvo chronologinis. Kai kuriose vietinėse istorijose garsių magistratų, valdžiusių tais metais, vardai būdavo pateikiami prieš tais metais nutikusių įvykių išvardijimą. Vietinė Atėnų kronika buvo vedama pagal Atėnų archontus (Jacoby, *Fr. Gr. Hist.* III, b, II, p. 14, n. 132); Samo kronika – pagal Samo magistratų eiliškumą (Herod. III, 59, 4; Thucyd. I, 13, 2).

Galiausiai sisteminis pobūdis tapo pagrindiniu, jei ne vieninteliu kriterijumi, rodančiu skirtumą tarp tikrosios istorijos ir kitų praeities tyrimo būdų. Jį taikė Varonas, rašydamas savo *Antiquitates*, jis tapo išskirtiniu Romos praeities tyrimo bruožu ir buvo perduotas penkioliktojo amžiaus humanistams. Antikvarinėse studijose laiko veiksnys buvo mažiau svarbus, nei rašant politinę istoriją. Savo ruožtu, politinės istorijos darbuose iš esmės buvo vengiama sisteminio dėstymo: niekas niekada nelaikė Aristotelio *Politikos* (kai ji buvo atrasta) istorijos knyga.

III

Yra įrodymų, paremiančių mano hipotezę, jog eruditinio tyrimo pradžia sutampa su Tukidido politinės minties užgimimu. Visi turimi įrodymai patvirtina, kad knygos apie vietinę istoriją, taip pat magistratų sąrašų, religinių apeigų, tikrinių vardų bei kitų paminklų, keliančių istorinį susidomėjimą, studijos pirmą kartą pradėtos rašyti paskutiniais trimis penktojo amžiaus pr. Kr. dešimtmečiais. Žinoma, magistratų sąrašai ir vietinės reikšmės įvykių užrašymai egzistavo ilgą laiką iki tol, tačiau jie nebuvo mokslinio tyrimo objektas. Etnografijos ir genealogijos padėtis buvo kitokia. Jos buvo moksliniai žanrai iki Tukidido. Kaip matėme, šie mokslai paklojo pamatus Herodoto darbui ir tapo jo *ιστορία* dalimi. Tačiau kai Tukididas suskliaudė istoriją iki politinių įvykių, etnografija ir genealogija tapo erudicijos sritimis.

Antikvarinis tyrimas – arba *archaiologia* – buvo svarbus iš praktinės pusės. Hipijo parengti Olimpinių žaidynių nugalėtojų ir Helaniko sudaryti Argo Heros žinių bei Spartos Karnos žaidynių nugalėtojų sąrašai padėjo tikslinant graikiško pasaulio chronologiją. Tačiau klausimai, kuriuos kėlė arba kuriems atvėrė kelią diduma antikvarinių studijų, turėjo didesnių teorinių užmojų. Miestų kilmės tyrimas, barbarų ir graikų įstatymų ir papročių palyginimas, dailės ir amatų pradininkų paieška vedė link žmogiškosios civilizacijos supratimo. Ar ugnis, raštas, arklio prijaukinimas, navigacijos išradimas buvo dievų dovana, ar žmogaus veiklos rezultatas?

Nors tukididiškajame istoriniame tyrime buvo užginta gilintis į tokias problemas, jas pamėgo sofistai ir perdavė vėlesnėms filosofų ir eruditų kartoms. Hipijas pats rašė apie tautų vardus ir kartu su Kritijumi parengė įvairių miestų ir kraštų sąrangos aprašymus. Helanikas nebuvo sofistai, tačiau ieškojo filosofinio pobūdžio skirtybių (Arr. *Diss.*, II, 19, I, cituota Aulo Gelijaus I, 2, 10); ir bent jau jo eruditinių temų pavadinimai rodo giminumą sofistams: „Apie tautas, tautų vardus, miestų ir tautų įkūrimą, barbarų teisę.“

Nuo pat savo atsiradimo erudicija apėmė žaidiminį ir pramoginį elementą. Penktojo amžiaus pr. Kr. autorių, rašiusių darbą apie didvyrių, išplaukusių į Troją, tėvus ir protėvius, galima laikyti – ar bent jau to iš jo tikėtis – buvus ne visai rimtą. Erudito pasimėgavimas visuomet dviprasmiškas. Eruditų gilinimasis į sofistų parūpino reikiamų duomenų apie jų požiūrį į žmogaus prigimtį ir civilizaciją, ir atskleidė buvus artimesnį filosofijai nei kam nors kitam. Sistemini erudicijos pobūdis derėjo su sisteminiu filosofijos pobūdžiu. Deja, neturime daug žinių apie sofistų politikos teorijos tekstus, tačiau panašu, kad, stiprindami savo teisės teoriją, jie rėmėsi antikvariniu tyrimu.

Ryšys tarp filosofinio tyrimo ir erudicijos išliko ir ketvirtajame amžiuje. Platono nedomino tukididiškoji istorija, tačiau jis išitraukė į papročių ir teisės tyrinėjimus, kaip rodo jo paties *Istatymai* ir enciklopedinė jo mokinio Herakleido Pontiečio veikla. Trečioje Platono *Istatymų* knygoje yra civilizacijos genezės tyrimas pagal sofistų sudarytus principus. Tai, ką Diogenas Laertijas vadino Herakleido istorinėmis knygomis, „Apie pitagorininkus“ ir „Apie atradimus“, iš tiesų yra antikvariniai tyrimai pagrindinės istorijos srovės užribyje: „atradimai“ yra tipinis sisteminės erudicijos objektas. Isokrato mokykloje, kuri, apskritai paėmus, pirmenybę teikė tukididiškajai istorijai, erudicijai buvo palikta niša paaiškinti civilizaciją, arba paideia: antai Eforas rašė apie „atradimus“, *heurēmata*. Tačiau, savaime suprantama, būtent Aristotelio mokykloje erudicija ir filosofija persipynė labiausiai. Visi Aristotelio samprotavimai, ypač apie politiką, buvo paremti plačiu sistemišku empirinių žinių tyrimu. Jo mokiniai Teofrastas ir Dikajarchas rėmėsi antikvariniu tyrimu plėtodami savo religijos ir civilizacijos apžvalgą. Gerai žinomas pavyzdys yra Teofrasto samprotavimas apie atnašas ir aukas dievams, kuriame yra užsipuolamos kraujo aukos. Vienas ryškiausių Aristotelio mokslo bruožų yra antikvarinio tyrimo derinimas su teksto kritika ir redakcija. Tokių pavyzdžių galime rasti Aleksandrijoje, kur ilgą laiką darbavosi Teofrasto mokinys Demetrijas Falerietis. Aleksandrijoje atsirado dar vienas įstabus junginys: mokslo ir poezijos. Kaip nuolat pabrėžia Rudolfas Pfeifferis, meilės ir poezijos jungtis su mokslu yra neįprasta. Ryškiausi tokios sąjungos pavyzdžiai yra trečiojo amžiaus pr. Kr. Aleksandrijos poezija ir šešioliktojo amžiaus Prancūzijos poezija. Kalimachas ir Apolonijus Rodietis užsiėmė antikvariniais tyrimais, paremtais Aristotelį siekiančiomis taisyklėmis, tačiau rašė poeziją, kurios maniera – sprendžiant pagal Kalimacho ir Peripatetiko Praksifano polemiką – ne visada susilaukdavo Aristotelio mokinių pritarimo.

Tukididiškoji istorija sumenko trečiajame amžiuje pr. Kr. Keli sąžiningi vyrai, tokie kaip Ptolemajas, Aristobulas ir Hieronimas iš Kardijos (Καρδία), sukilo prieš daugumą savo kolegų istorikų mėgindami nūdieniams įvykiams, virstantiems legendomis pačių jų amžininkų akyse, grąžinti tiesą ir proporciją. Polibijas, gyvenęs keliomis kartomis vėliau, teisingai pajuto, kad praėjusio amžiaus pomėgis dramatuoti ir praktinės patirties

stoka neprisidėjo prie politinės istorijos gerumo. Erudicija suklestėjo, o politinė istorija sumenko. Egipte po pirmojo karaliaus Ptolemajo nebeatsirado jokio rimto politinio istoriko, tačiau jis tapo antikvarinio tyrimo centru. Filosofinis smalsumas ir toliau palaikė erudicijos gyvybingumą. Vienas įdomiausių to rezultatų buvo sąvokos *bios*, arba „gyvenimas“, taikytos tiek individui, tiek visai tautai, atsiradimas. Asmeninės individo istorijos rašymas nebuvo joks naujas dalykas. Penktajame amžiuje Ijonas iš Chijo salos ir Stesimbrotas iš Taso sukūrė trumpus savo amžininkų aprašymus. Keli išlikę fragmentai atskleidžia Ijoną iš Chijo mokėjus daryti žavingas rekonstrukcijas. Ketvirtajame amžiuje pradėtos rašyti biografijos. Išliko viena, Ksenofonto *Agésilau*s, galbūt dvi, jei Isokrato *Euagoras* laikysime primityviu biografijos pavyzdžiu. Šiaip ar taip, biografijos paplito tik Aleksandrijos laikais, ir vargu ar rastūsi pagrindo abejoti, kad prie to daugiausia prisidėjo peripatetikai. Jie domėjosi tipizacija, biografinė studija jiems buvo žmonių tipų tyrimas. Pasitelkę biografijos žanrą jie tyrinėjo tironus, aktorius, poetus ir filosofus.

Čia ne vieta aptarti graikų biografijų raidą; ne laikas ir spręsti, ar graikai laikė biografiją istorija, nors jokia senovės valdžia nėra vardijusi biografų tarp gerų istorikų. Galima tik patvirtinti, kad helenistinio ir Romos laikotarpio biografijos (kaip 1901 m. teigė Friedrichas Leo) buvo rašomos dviem būdais, dėstomos chronologiškai arba sistemiškai. Čia mus domina pastarosios.

Politikų ir karo vadų gyvenimai paprastai būdavo aprašomi nuoseklia chronologine seka. Kaip rodo Plutarcho tekstai, tokie aprašymai buvo labai panašūs į įprastą tukididiskąją istoriją, jei nekreipsime dėmesio į tai, kad įprastoji tukididiskoji istorija pateikdavo nedaug biografinių faktų. Poetų, aktorių ir filosofų gyvenimai paprastai būdavo aprašomi sistemiškai, palaipsniui apžvelgiant įvairias aptariamoms asmenybės savybes. Diogenas Laertijas paliko šios rūšies filosofų biografijų; vienas spekuliatyvesnių Leo teorijos apie graikų biografijas aspektų buvo teiginys, kad Svetonijus, sistemiškai aprašydamas cezarių gyvenimus, suteikė veiksmo vyrų biografijoms tą formą, kuri iš pradžių buvo skirta rašytojams ir aktoriams.

Biografijos forma, kurią aptinkame Svetonijaus ir Diogeno Laertijo raštuose, iš tiesų yra paveikta Aleksandrijos antikvarizmo ir išlaiko visus antikvariniam tyrimui būdingus bruožus. Ji lygintina su biografine informacija, kurią savo lentelėse arba kataloguose, *Pinakes*, kaupė Aleksandrijos bibliotekininkai. Tai taip pat buvo biografijos tipas, skirtas ne vien tik individų gyvenimo aprašymui. Dikajarchas aprašė Graikijos gyvenimą, kurį imitavo Varono *Apie romėnų tautą* ir galbūt dar vienas *Graikijos gyvenimas*, priskiriamas Jasonui. Dikajarchas iš tiesų darė skirtį tarp primityvaus gyvenimo ir civilizuoto gyvenimo ir išsamiai nagrinėjo primityvaus gyvenimo savitumus, kuriuos linko matyti pro rožinius akinius. Tačiau atrodo, jog artėdamas prie savo gyvenamojo laiko jis mažiau paisė chronologinės sekos ir persimetė prie svetoniškojo sisteminio graikiškų papročių ir institucijų aprašymo. Savotiškas šalutinis šios sisteminės ir eruditinės biografijos produktas yra Varono *Imagines* arba *Hebdomades*, kuriame pateikta septyni šimtai romėnų ir ne romėnų paveikslų, kiekvienas su asmenine eulogija.

Antikvarinio pobūdžio istorinis tyrimas pasižymėjo jame naudojamu aktyvų, įrašų ir paminklų gausa. Rimtieji istorikai, nuo Tukidido iki Polibijo, nuo Fabijaus Piktoro iki Tacito, kartkartėmis pasinaudodavo archyvu, tačiau nė vienas jų nėra pradėjęs rašyti

istorijos nuo sistemingos dokumentų paieškos. Net Dionisijas Halikarnasietis, kuriam daug įtakos turėjo Varonas, nemanė, kad reikėtų išsamiai ištirti Romos archyvuose saugomą medžiagą. Istorikai retai lankėsi archyvuose, o dar rečiau cituodavo ten matytus dokumentus *in extenso*. Dokumentų rinkimas tapo eruditų, φιλόλογοι, reikalu. Aristotelio veikalas apie Atėnų dramos spektaklius buvo paremtas originaliais dokumentais. Krateras, jo galbūt kiek jaunesnis amžininkas, paskelbė Atikos dekretus (Jacoby, *Fr. Gr. Hist.*, no 342). Polemonas parašė darbą „apie atskirų miestų įrašus“ ir yra žinomas bent vienas atvejis, kai jis tiesiogiai citavo Atikos dekretą (C. Müller, *Fragm. Hist. Graec.* III, 138). Helenizmo chronologų darbai buvo paremti archyvinių dokumentų tyrimu – tokių kaip magistratų sąrašai (kuriems penktajame amžiuje pavyzdį davė Hipijas). Vėliau Varonas naudojo viešaisiais dokumentais savo etimologijoms patvirtinti. Jis rausėsi po *ensoriae tabulae, commentarii consulares, libri augurum, carmina saliorum* ir t. t.

Monografijose ir bendruosiuose žinyuose buvo pateikiamos statulų, šventyklų, votyvinių objektų iliustracijos. Herodotas, žinoma, kruopščiai tyrė paminklus, kuriuos išvysdavo. Bet tukididiškoji istorija taupiai naudojo paminklais faktams paremti; po Tukidido eiliniai istorikai daugiau nebeužsiimdavo archeologinių ir epigrafinių įrodymų rinkimu. Tai kompensuojant senasis geografinis aprašymas, *periegesis*, buvo transformuotas ir pritaikytas antikvariniam paminklų tyrimui. Geografas dažnai virsdavo antikvaru. Antrajame amžiuje pr. Kr. gyvenęs Polemonas veikiausiai save vadino *periegetes*: iš tiesų jis buvo išsilavinęs vadovas, tolimas Burckhardt'o *Cicerono* pirmtakas. Antikvarinė monografija galėjo būti tokia siaura, kad apimtų tik Atėnų akropolio paminklus, arba tokia plati, kad apimtų visą Graikiją – ką padaryti beveik pavyko Pausanijui. Polemonas net išėjo už Graikijos ribų ir parašė apie Samotrakę ir Kartaginą. Vietinės istorijos prisipildė antikvarinių elementų, o iškiliausias Atėnų polio istorikas, Filochoras, buvo ir vienas aktyviausių monografijų apie Atikos įrašus, religines institucijas ir kitus antikvarinius objektus rašytojų. Jo monografijos gali būti laikomos šalutiniais jo *Atthis* produktais.

IV

Apibendrinant tai, ko detalai čia aptarti neišeina, galima išskirti penkias pagrindines erudicijos sritis. Pirmoji yra rašytinių tekstų redagavimas ir komentavimas. Antroji – senųjų tradicijų, susijusių su atskirais miestais, kraštais, šventyklomis, dievais, institucijomis, rinkimas. Trečioji – sistemingas paminklų aprašymas ir įrašų kopijavimas. Ketvirtoji – mokslinių biografijų sudarymas, o penktoji – chronologija. Nė viena išvardytųjų tyrimo rūšių nebuvo visiškai naujovė helenizmo laikais, ir nė viena jų nebuvo plėtojama išimtinai tik sistemingai. Kai kurios temos, kurias šiandien laikome ašinėmis istorinio tyrimo dalimis, buvo paliktos eruditams. Jie tyrinėjo autentiškus praeities reliktus, jie tyrė ankstyviausias civilizacijos apraiškas, jie palaikė glaudžius ryšius su filosofija ir jie buvo tikrai profesionalūs biografai. Politiniai istorikai tik probėgšmais užgriebdavo šias temas, todėl nebuvo pajėgūs pateikti istoriją platesniame kontekste. Iš kitos pusės, eruditai retai tebandė susieti savo tyrinėjamas temas su politine raida.

Negalėčiau pateikti visai paprasto atsakymo, kuo trečiojo amžiaus pr. Kr. erudicija skyrėsi nuo po jo ėjusių dviejų amžių. Tematinę ir metodinę tęstinumą aiškiai veikė bendrasis helenistinio pasaulio saulėlydis antrajame ir pirmajame amžiuose pr. Kr. veikiant romėniškajai kultūrai. Kūrybingumo išsekimą, aiškiai pastebimą historiografiniuose ir eruditiniuose laukuose antrajame ir ypač pirmajame amžiuje pr. Kr., nulėmė didesni veiksniai nei vien tik mąstymo ribos ar klaidos. Tai itin ryšku kalbant apie pirmojo amžiaus pr. Kr. istorines studijas, išsiskiriančias enciklopediškumu, tiek politiniu, tiek eruditiniu, tačiau ne idėjiniu originalumu: Aleksandras Polihistoras, Kastoras, Trogas Pompėjus, Diodoras buvo išsamūs, bet ne kūrybiški rašytojai. Vis dėlto Romos įtaka buvo ne vien tik neigiamą. Polibijas ir Poseidonijas yra neišsivaizduojami be Romos, o romėnų *orbis* horizontai tam tikra prasme paaiškina Aleksandro Polihistoro, Trogo Pompėjaus ir Diodoro akiračių platumą. Polibijas pripažino, kad visuotinė istorija atsirado dėl romėnų. Maža to, patys romėnai aptiko, kad erudicija gali būti valstybės stiprybės šaltinis. Jie ėmėsi praktinio graikų mokslinių metodų taikymo tokiu lygiu, kuris turėjo nustebinti jų graikiškuosius mokytojus. Romoje istorinė erudicija priartėjo prie politikos daug arčiau nei helenistiniame pasaulyje. Romėnams antikvarinis tyrimas atskleidė gaivintinas tradicijas ir panaudotinus papročius. Tokie imperatoriai kaip Augustas ar Klaudijus greitai perprato, ką gali duoti gerai panaudotas antikvarizmas.

Varonas paveldėjo savo helenistinių pirmtakų *esprit de système*, tačiau pritaikė ją su tokiu nuoseklumu, jėga ir rezultatyvumu, kuris nustelbė juos visus. Jo amžininkai buvo priblokšti ir net praslinkus penkiems šimtmečiams šv. Augustinas tebebuvo pakerėtas. Dvidešimt penkiose knygose buvo aprašytos *antiquitates rerum humanarum*, o šešiolikoje – *antiquitate rerum divinarum*: pats abiejų sugretinimas graikams buvo nepažįstamas. Varonas mėgo kaitaliooti sistemingą darbą su įvairių objektų stebėjimu. Jo sekėjai, nuo Svetonijaus iki šeštajame amžiuje gyvenusio Jono Lidiečio, plėtojo abi kryptis.

Antikvarinis pažinimas išliko gyvas įkvėpimo šaltinis iki pat Romos žlugimo: pakanka paminėti jau vien vadinamųjų paskutinių IV amžiaus pagonių antikvarinę erudiciją: Servijaus, Makrobijaus, Simacho. Tačiau antrasis Varonas taip ir neatsirado. Kitaip tariant, daugiau niekada naujų faktų nebuvo ieškoma taip atkakliai ir veiksmingai kaip Cezario laikais. Romoje gal net dar greičiau nei helenistinėse karalystėse erudicija virto kompiliacija, kompiliacija gimdė suvestines, išrašus, scholijas – akivaizdžią gyvybingo kūrybiško tyrimo pabaigą. Galiausiai po Augusto antikvarinio ir istorinio tyrimo sintezė pasidarė nebesvarbi. Istorikai, turintys antikvarinių polinkių, tokie kaip Dionisijas iš Halikarnaso, buvo išimtis. Vėliau Tacitas galėjo iš antikvarinių elementų išgauti gerus paraštinius efektus, tačiau nieko daugiau. Antikvarai išlaikė tradicinį ryšį su filosofais: dauguma jų, nuo Varono iki Makrobijaus, domėjosi filosofija, tačiau nė vienas netapo originaliu mąstytoju. Reikšminga buvo tai, kad antikvarinis tyrimas buvo panaudotas religinei polemikai, tiek pagonių, tiek krikščionių. Tačiau galbūt vienintelis romėnų filosofas, pasinaudojęs antikvariniu tyrimu formuluodamas naujus filosofinius teiginius, buvo šv. Augustinas: ir naujai pasiūlytieji teiginiai vertė tolesnį antikvarinį tyrimą nebereikalingu.

Senienų tyrimas Vakarų viduramžiais nebuvo visai pertrūkęs, ką norėčiau iliustruoti keliomis pastabomis. Enciklopedijos (kaip kad Izidoriaus iš Sevilijos) perteikė bendras

žinias apie klasikinę Antiką. Sisteminiis institucijų ir papročių aprašymas nebuvo išnykęs. Romos griuvėsiai nuolat kurstė smalsumą, o šių senovės liekanų aprašymai – *Mirabilia* – yra sisteminio tyrimo pavyzdžiai. Kartais būdavo renkami įrašai, tyrinėjami atskiri paminklai ar brangenybės. Bažnyčios istorikai naudojosi įrašais ir kitais antikvariniais įrodymais įtvirtindami savo tezes. Ypač ryškus to pavyzdys – Agnelis iš Ravenos ir jo *Liber Pontificalis*. Vėlesnis ir geriau žinomas to paties žanro pavyzdys – Viljamo iš Malmsberio *De antiquitate Galstoniensis Ecclesiae*. Tačiau šios rūšies tyrimai buvo per daug suvaržyti tiek kiekybine, tiek kokybine prasme, kad būtų galėję iš tikrųjų paveikti istorines studijas. Nuo septintojo amžiaus vidurio iki keturioliktojo amžiaus sistemingas antikvarinis tyrimo darbas buvo sustojęs.

Vėliau pasirodo keli ryškūs faktai. Keturioliktajame amžiuje Petrarka ėmėsi tyrinėti senosios literatūros šaltinius su tokiu dėmesingumu kalbos ir istorijos ypatybėms, kokio nebuvo nuo ketvirtojo amžiaus. Taisydamas arba tikslindamas literatūroje aptinkamus faktus jis naudojosi romėnų monetomis. Jo draugas Giovanni Dondi ėmėsi paminklų taikydamas tokius tyrimo būdus, kokių senovės antikvarai apskritai nežinojo. Kalbant apie Romos topografiją, kaip ir apie nemažai kitų temų, Petrarka vis dar priklausė viduramžių tradicijai: *Mirabilia* jam tebebuvo autoritetinga literatūra. Tačiau jis atrado naują metodą, kuriam buvo lemta per ateinančias dvi kartas visiškai nutraukti ryšį su *Mirabilia* ir viduramžių enciklopedijomis.

Bokačo *Genealogia Deorum* ir Salutati *De laboribus Herculis* vis dar aiškiai rodo priklausomybę nuo viduramžiškų interpretacijos metodų. Biondo *Roma Triumphans* ir Politiano *Miscellanea* priklauso jau visai kitam pasauliui – jie išnaudoja visas Petrarkos metodo galimybes. Politiano atvejis yra paprastesnis. *Miscellanea* jis mėgdžiojo Aulo Gelijaus *Noctes Atticae* derintą antikvarinį ir filologinį tyrimą. Vienintelis skirtumas buvo tas, kad jis buvo daug kruopštesnis ir sumanesnis už Aulą Gelijų. Biondo atgaivino senuosius žanrus, kurie buvo išnykę prieš tūkstantmetį. Jis sąmoningai siekė prikelti Varono *Antiquitates*. Rezultatas, išėjęs savitas ir besiskiriantis nuo originalaus Varono, tapo visų vėlesnių antikvarinių senovės Romos tyrimų prototipu. Parašęs *Roma Triumphans* apie Romos institucijas ir *Roma Instaurata* apie Romos topografiją, jis parengė savo patį originaliausią darbą, *Italia Illustrata*. Kiti sekė Biondo, panašiu būdu tyrinėdami Vokietiją, Ispaniją ir Britaniją. Biondo griežtai atskyrė antikvarinį tyrimą nuo istorijos, nors šia taip pat domėjosi, savo *Historiae ab inclinatione Romanorum* netgi buvo vienas viduramžiškosios istoriografijos pradininkų. Kaip Politianas buvo naujojo atskirųjų tyrimo meistras, taip Biondo buvo sisteminių antikvarinių žinybų pirmtakas, modernaus mokslinio senovės liekanų tyrimo visoje Europoje pradininkas.

V

Prastos šlovės žodis „Renesansas“ turi aiškiai apibrėžtą reikšmę taikant penkioliktojo ir šešioliktojo amžiaus istoriniam tyrimui. Kažkas tikrai buvo prikelta gyvenimui: senovinis eruditinis tyrimas kaip disciplina savaime, kurios nereikia painioti su istorija. Penkioliktajame amžiuje žodis „antiquarius“ įgijo reikšmę „senovinių objektų, papročių, institucijų

tyrinėtojas, siekiantis rekonstruoti senovės gyvenimą“. Žinomame klasikiniame penkioliktąjo amžiaus antikvarizmo tekste *Iubilatio Felice Feliciano* save vadina „antiquarius“. Antikoje filologija ir antikvarizmas buvo neatskiriami; jie vėl tapo neatskiriami Renesanso laikais. Sunkiau yra pasakyti, koku laipsniu penkioliktajame ir šešioliktajame amžiuje buvo atnaujintas senasis ryšys tarp filosofijos ir antikvarizmo. Paprastai antikvarų darbuose būdavo išreiškiamos stiprios religinės, meninės, politinės pažiūros. Buvo antikvarų, simpatizuojančių pagonybei (kaip kad Pomponio Leto). Kitiems (kaip kad Guillaume'ui Budé) rūpėjo helenizmo ir krikščionybės sąsajos. Dauguma antikinių menų, architektūrą ir šventes laikė pavyzdiniu modeliu ir žavėjosi romėnų teise bei institucijomis. Antikvarizmas traukė senovės gyvenimo pavidalų atgaivinimu: jis padėjo tautoms, tiriant savo senovines tradicijas, įgauti pasitikėjimo savimi. Biondo sekėjai Vokietijoje, Ispanijoje ir Britanijoje skatino nacionalizmo savosiose šalyse formavimąsi.

Iš pradžių istorijos teoretikai ignoravo bet kokią antikvarinį tyrimą, o vėliau skelbė, jog tai yra kito, žemesnio, lygio istorija. 1605 m., atskyręs senienas, paminklus ir tikrąją istoriją, Francisas Baconas sakė, kad senienos yra „sudarkyta istorija arba tam tikros istorijos liekanos, išvengusios pražūties laike“. Gerardas J. Vossius atkartojė šią skirtį, pateikdamas trejopą suskirstymą į *antiquitates, memoriae, et historia iusta*. Tukididiskasis ar liviškasis istorijos tipas – politinių ir karinių įvykių pasakojimas chronologine seka – buvo labiau vertinamas nei antikvarų pastangos sistemingai rekonstruoti institucijas ir papročius.

Būta hibridų, derinančių istorinį pasakojimą ir sisteminių tyrimą, tačiau, mano žinio, skirtų Romai ar Graikijai kaip visumai nebuvo. Jų pasitaikydavo darbuose, skirtuose etnografijai ir vietinei istorijai. Tokią pat situaciją matėme Graikijoje, senoji etnografija ir vietinė istorija turėjo daugiau panašumo į antikvarinius, o ne istorinius darbus. Tommaso Fazello *De rebus siculis* (1558) pateikia tokį pavyzdį. Pirmoji dalis yra salos miestų apžvalga, sutvarkyta ne chronologiškai, bet geografiškai. Antroji dalis yra Sicilijos istorija.

Nors penkioliktajame ir šešioliktajame amžiuose filosofinės ir teologinės antikvarinių tyrimų implikacijos nebuvo labai aiškios, vėlesniame amžiuje jos tapo gerokai apibrėžtesnės. Kaip minėjau kalbėdamas apie Peiresc'ą, antikvarai jautėsi pritaikę Galilėjaus metodą praeičiai tirti. Pasikeitus dar dviem kartoms Giovanni Giusto Ciampini įtraukė antikvarinį tyrimą į Romos *Accademia fisico-matematica* plėtojamas mokslo sritis. Septynioliktajame amžiuje politinė ir religinė polemika turėjo neigiamą įtaką eiliniams istoriniams tyrimams. Pironininkai atvirai kėlė klausimą, ar istorikų knygos nėra tik šališki įvykių vertinimai. Eilinius istorikus kompromitavo tarnystė dinastijoms ir religinėms grupėms. Tačiau ne antikvarus. Jie išlaikė nepriklausomų mokslininkų laikyseną. Jie jautėsi priklausantys tarptautinei brolijai. Religiniai ir politiniai skirtumai jiems nebuvo kliūtis. Reaguodami į abejones dėl istorijos patikimumo, jie pateikdavo neginčijamai autentiškus įrodymus – monetas, statulas, pastatus, įrašus. Pironininkas F. W. Bierlingius netgi metė užuominą, kad net monetas galima skirtingai interpretuoti, o G.-Ch. Le Gendre pripažino, kad „marmuras ir bronzos kartais meluoja“. Tačiau Addisono atsakymas buvo „cituoti medalį yra daug saugiau nei autorių“. O Charles'is Patinas pridėjo, kad savo objektyvumu senovinės monetos padeda istorikui valdyti savo aistras.

Būtų naivu priimti antikvarų nešališkumo pareiškimus nebandant jų patikrinti. Iš tikrųjų antikvarai naudojami literatūra gerokai labiau nei jautė reikalą apie tai informuoti ir buvo gerokai labiau įsitraukę į dinastinės politikos reikalus, nei būtų derėję saugant nešališkumą. Išpopuliarėjo antikvarinės knygos, nagrinėjančios pagonybės, judaizmo ir krikščionybės santykį. Jas rašė *érudits*, naudodami visus turimus su aprašomu dalyku susijusius įrodymus; ir kokios keistos knygos tai būdavo: autoriai, tokie kaip Athanasius Kircheris, derino mokslines žinias su įvairiausiomis teologinėmis perspektyvomis. Kitas paplitęs antikvarinės knygos tipas buvo knygos, paremiančios dinastinius arba bažnytinius tvirtinimus apie seną kilmę arba nuo seno turėtas privilegijas: politinėse princų ir ekleziastinių sostų tarpusavio kovose dažnai grūmėsi antikvarai, ginkluoti antikvarų ginklais. Jėzuitai ir benediktinai pagarsėjo abipusėmis pastangomis išklabinoti kitos pusės pamatus atrandant klastočių priešininkų stovykloje. Vis dėlto antikvarinių įrodymų įvedimas neabejotinai pakėlė bažnytinių ir dinastinių ginčų lygį. Sofistika ir plūdumas tapo atgrasiomis priemonėmis prieš metodišką įrašų ir archyvinių dokumentų naudojimą. Kai Mobillionas, norėdamas paneigti Paperbrochijų, parašė *De re diplomatica*, Paperbrochijus buvo pirmasis, pasveikinęs savo oponentą. Karmelitai, kurie negerbė žaidimo taisyklių ir išdavė Paperbrochijų, paskelbusį abejones jų ordino senoviškumu ispanų inkvizicijai (1695), susikompromitavo visų išsilavinusių sluoksnių akyse.

VI

Jei reikėtų nurodyti septynioliktojo amžiaus antikvarinių tyrinėjimų lauke vykusią religinių įtikinėjimų skirtumus, sakyčiau, kad katalikai, palyginti su protestantais, gerokai labiau klioavėsi įrašais ir archeologiniais įrodymais. Protestantai, stiprindami savo pozicijas, naudojami Biblijos kritika ir Bažnyčios Tėvų raštais. Jie pirmieji ėmėsi literatūrinių tekstų kritikos. Richardas Simonas suklydo pamanęs, kad gali perkelti Biblijos kritiką į katalikų stovyklą: Bossuet, žvilgtelėjęs į Spinozą, nusprendė, kad toks mėginimas turi būti demaskuotas ir nubaustas. Sritys, kuriose katalikai galėjo atnaujinti pasitikėjimą savimi, apėmė paminklus, įrašus, senovės liekanas ir liturgiją. Jie turėjo pranašumą – savo rankose laikė Romą ir visą jos pagoniškųjų ir krikščioniškųjų dokumentų lobyną. Taip pat jie teisingai nujautė, kad archeologija gali patvirtinti daugelį, jei ne visas tradicijas. Be to, dėl protestantų daromo spaudimo katalikai jautė poreikį apkapoti savo vėlyvaisiais amžiais išsiplėtojusį kultą – tam ir vėl galėjo pasitarnauti antikvarinis tyrimas. Roma tapo ankstyvosios krikščionybės tyrimų centru; 1932 m. pasirodė pirmoji klasikinė studija apie krikščioniškąją Romą, A. Bosio *Roma sotterranea*. Raffaello Fabretti, šiuolaikinių epigrafikos metodų pradininkas, ir Ciampini Romoje ėjo oficialias pareigas. Prancūzijoje antikvarines studijas po truputį monopolizavo šv. Mauro benediktinai.

Septynioliktojo amžiaus antikvarų pasiekimai negalėjo neatkreipti istorikų dėmesio. 1715 m. Scipione'as Maffei, ruošdamas Paduvos ir Turino universitetų reformas, nurodė, jog rengiant istorikus yra būtina įtraukti įrašų, monetų ir aktų tyrimą. Vėliau tame pat šimtmetyje A. L. von Schlözeris ir J. C. Gattereris pavertė Göttingeną centru istorinės mokyklos, oficialiai pripažįstančios antikvarinius tyrimus pagalbine istorijos disciplina.

Kitur istorikai buvo lėtesni. Aštuonioliktojo amžiaus pabaigoje ir devynioliktojo pradžioje įrašai, monetos ir aktai istoriniuose tyrimuose dar menkai tebuvo naudojami. Net Grote'ės *History of Greece*, išleista 1850 m., iš esmės rėmėsi rašytiniais įrodymais: įrašais menkai tesinaudota, archeologinėmis liekanomis dar mažiau. Nei Grote'ė, nei Boeckhas, nei Burkhardtas nebuvo matę Graikijos. Maža to, nerašytinių šaltinių panaudojimas istoriniame tyrime dar nereiškė, kad istorikai buvo pasirengę perimti ir specifines antikvarų problemas. Dauguma istorikų, naudojusių nerašytinius šaltinius, ir toliau mieliau domėjosi politine ir karine nei institucijų ar kultūros istorija. Jų knygos išlaikė chronologiškai sutvarkyto „pasakojimo“ formą, o antikvarai liko ištikimi sisteminiams žinyrams ir įvairioms disertacijų temoms.

Palapsniui situacija darėsi sudėtingesnė. Nors antikvarai pelnė daugelio istorikų pagarbą už patikimą nerašytinių šaltinių panaudojimą, jie įgijo ir naujų bei pavojingų priešų. Tradicine sąjunga su filosofais jie nebegalėjo kliautis. Prancūzų enciklopedistai eruditams paskelbė karą ir jį laimėjo. Gibonas taip komentavo situaciją: „Prancūzijoje <...> filosofijos amžiuje graikų mokslas ir kalba buvo ignoruojami.“ Čia neįmanoma išnagrinėti enciklopedistų priešiško eruditams priežasčių. Kad ir kaip būtų, jie suprato, kad erudicija paliovė talkinusi minties laisvei, kaip tai buvo Beyle'o laikais. Sąsaja nutrūko dėl stipraus Prancūzijos ir Italijos katalikų mokslo atgimimo laikotarpyje tarp 1660 m. ir 1740 m. Po Mabillono, Montfaucono, Tillemonto ir Muratorio kaltinti katalikus neišmanymu ir nekritiškumu pasidarė labai sunku. Moksliniuose disputuose jie demonstravo ne mažesnes žinias ir kritinį pojūtį nei jų varžovai. Jie išmoko naudoti išnašas, kadaise mėgstamiausią Beyle'o poleminių instrumentą. Dėl to Voltaire'as apskritai atsisakė išnašų. Aukštesniu lygmeniu enciklopedistų puolimas prieš erudiciją palietė istorijos prasmę. Jie visiškai pripažino antikvarų tyrinėjamų dalykų – teisės, politinių institucijų, papročių, išradimų – svarbą. Tačiau jie buvo įsitikinę, kad antikvarai juos tyrinėjo blogai, kaupdami nereikšmingas smulkmenas ir ignoruodami kovą tarp proto jėgų ir prietaringumo. Viena esminių Voltaire'o dogmų, liečiančių istoriją, skelbė, kad per daug detalių trukdo suprasti „l'esprit des tems et les moeurs des peuples“. Tenka pripažinti, kad jo puolimas prasidėjo tuo metu, kai antikvarai buvo tapę gana konservatyviu klubu.

Vis dėlto nebuvo jokios tikros priežasties, kodėl filosofijos nebūtų galima jungti su erudicija. Voltaire'o neapykanta, taikyta *érudits*, nebuvo visuotinė ir nekintanti norma. Italijoje Vico kažkaip pavyko praminti kelią filosofijos ir erudicijos sintezei. Kai kurie Vokietijos ir Anglijos istorikai gana greit sujungė abu dėmenis. Winckelmanno *History of Greek Art* ir Gibbono *Decline and Fall* yra tokios kombinacijos rezultatas, ir mes gerai žinome, koks Gibonas buvo sąmoningas tiek kaip antikvaras, tiek kaip filosofas – t. y. jis buvo filosofiškas istorikas su antikvaro meile smulkmenoms ir neliteratūriniais įrodymams.

Jei likus porai metų iki Prancūzijos revoliucijos būtų buvusi sudaryta istorinių tyrimų apžvalga, veikiausiai ji būtų parodžiusi štai tokią padėtį. Antikvarinio tyrimo metodai lėtai skverbėsi į politinę istoriją, tačiau filosofiški istorikai vis dar bandė nustatyti civilizacijos raidos kryptį tik minimaliai pasinaudodami eruditiniu tyrimu. Patys antikvarai dirbo savo darbą jausdamiesi, kaip atskleidžia jų pratarmės, nemaloniai pasenę. Vos kelias filosofiškas istorikų pasiryžo sujungti filosofiją ir antikvarizmą, ir rezultatai pateisino tokią strategiją.

Devynioliktajame amžiuje Winckelmannas ir Gibbonas tapo pripažintais mokytojais: abu istorinio tyrimo tipai veikė vienas kitą virsdami sinteze. Mommsenas pateikė savo Romos istoriją remdamasis teisiniais dokumentais, įrašais, monetomis ir senųjų italikų kalbų tyrimais. Jis buvo pionierius kiekviename šių laukų, nors taikėsi į politinę istoriją. Vokietijoje keli istoriografijos teoretikai ypač priešinosi tam, kad senovės liekanų tyrimai liktų savarankiška disciplina. Iškilusis lotynistas F. Ritschlis išdėstė savo požiūrį 1833 m.; praėjus trisdešimčiai metų J. G. Droysenas į savo istorijos tyrimo metodų teoriją antikvarinio tyrimo paprasčiausiai neįtraukė. Svarbiau buvo tai, kad senasis sisteminis traktatas apie keturias senovės liekanų rūšis palaiapsniui užleido vietą įprastam istorijos atpasakojimui. K. O. Mülleris išleido knygą apie graikų mitus, o ne religinių senovės liekanų žinyną. Garsioji L. Friedländerio *Sittengeschichte* keitė tai, kas buvo paprastos privačios romėnų senovės liekanos. H. Köchly ir kiti rašė senovės karų istorijas, užuot rašę traktatus apie karines senovės liekanas. Galėjo pasirodyti, jog tobula antikvarinės studijos ir tukididiskosios istorijos sintezė yra tik laiko klausimas. Tačiau kažkodėl toks susijungimas iki galo taip ir neįvyko. Kažkas tam kliudė.

Antai Mommsenas buvo nepalenkiamas. Jis parašė savo *Staatsrecht* ir *Strafrecht* sisteminiu principu ir nesutiko tapti Romos institucijų istoriku. Jis buvo įsitikinęs savo metodo pagrįstumu: atskiros institucijos yra visumos dalis ir taip jas ir reikia tyrinėti; tokiu keliu einant pavyks išvengti Niebuhro fantazijų apie senovės Romą. Jei kas nors norėtų įtarti Mommseną buvus paprasčiausiu istorinio tyrimo metodologijos reakcionieriumi, skubu pridurti, kad Burckhardtas, tiek rašydamas savo studiją apie italų Renesansą, tiek Graikijos civilizacijos istoriją, taikė antikvarinį aprašomąjį ir sisteminių metodą vietoj tikrųjų istorikų naudojamos tikslios chronologinės sekos atkūrimo. Taip pat ir teologai, tyrinėdami judaizmą ir krikščionybę, taip ir neiškeitė sistemiško dėstymo į chronologinį (todėl dažnai buvo kaltinami nesuprantantys istorijos). Net ir jau šio šimtmečio pradžioje Eduardas Meyeris neskubėjo pripažinti skirtumo tarp istorijos ir senovės liekanų tyrimo.

Iš pirmo žvilgsnio skirtumo ir nesimatė. Akivaizdu, kad institucijos ir religinės tradicijos yra raidos rezultatas ir gali būti apmąstomos istoriškai tik kaip chronologinė seka. Mommseno būdas traktuoti Romos valstybę kaip platoniską idėją ir atskirai tyrinėti ją sudarančias dalis neatlaiko kritikos: vienas jo mokinių, E. Täubleris, būtent tai ir išsakė nedailindamas žodžių.

Mommseno ir jam prijautusių asmenų pažiūrose, be abejonės, reiškęsi stiprus intelektualinio konservatizmo elementas. Teisinių ir teologinių išsilavinimą įgiję mokslininkai garsėja tiek meile sisteminiams traktatams, tiek nenoru ieškoti istorinio paaiškinimo. Maža to, devynioliktojo amžiaus vokiečių istoriografija vieningai priešinosi aštuonioliktojo amžiaus idėjai, skelbusiai, kad civilizacijos istorija yra daug svarbesnė už politinę. Tipinis aštuonioliktojo amžiaus istorikas tyrinėjo civilizaciją – Voltaire'as, Condorset, Fergusonas, Robertsonas, o garsieji devynioliktojo amžiaus vokiečių istorikai, nuo Droyseno iki Treitschke'ės, iš esmės yra politiniai istorikai. Galima įvairiai vertinti tokią situaciją, tačiau taip buvo ir kartu tai paaiškina, kodėl Ranke'ė prioritetą teikė užsienio politikai, kitais žodžiais tariant, nepraskiestai politinei istorijai. Situacija, bent jau Vokietijoje, buvo palanki išlaikyti politinę istoriją ir antikvarinį nepolitinių temų, tokių kaip teisė ir religija, tyrinėjimą atskirtus vieną nuo kito.

Vis dėlto geriau išsižiūrėję galime pasakyti, kad antikvarinis tyrimas išliko ne vien tik kaip akademinio konservatizmo apraiška. Visi, mėginę rašyti institucijų ar religijos istoriją, patyrė, kaip nelengva yra pakeisti sisteminių sutvarkymą chronologiniu. Tai, ką Mommsenas tik numanė, tapo pamatiniu sociologijos, antropologijos principu, ir tai yra vadinama gana miglotu struktūralizmo vardu. Institucijos yra susijusios vidiniais saitais, atskirų įstatymų, tradicijų ir apeigų prasmę atskleidžia kiti įstatymai, tradicijos ir apeigos. Kiekviena valstybė ar tauta turi tikėjimų, institucijų, įstatymų ir tradicijų sistemą, kurią dera suvokti kaip visumą. Čia iškyla dilema. Tikėjimai ir institucijos turi pradžią, raidą ir pabaigą, mes galime ir turime rašyti jų istoriją. Šiaip ar taip, religijos ir teisės istorija nebėra diskusijos klausimas: ji jau egzistuoja. Bet dar jokiai istorijai nėra pavykę perteikti politinių institucijų ar religijų vidinės logikos, prasmės. Antikvarai tradiciškai buvo artimi filosofams, nes jų sisteminis žvilgsnis į institucijas ir tikėjimus leido kritiškai įvertinti pamatinius teisės ir religijos principus. Sisteminių prieigą pakeitus istorine, bet koks filosofinio pobūdžio vertinimas pasidaro sunkiai įmanomas. Kaip apskritai įmanoma suprasti ir kritiškai išnagrinėti teisės, religijos ar institucijų sistemą susitelkiant į epizodiškus ir atsitiktinius jos raidos aspektus? Įspūdingi darbai, tokie kaip Mommseno *Staatsrecht* arba Jheringo *Geist des römischen Rechts*, galėjo atsirasti tik todėl, kad jų autoriai ieškojo pastovumo, ne praeinamumo.

Manau, šiuo metu tai jau yra visiems žinoma dilema, nors aiškaus sprendimo jai dar nesugalvota. Galėčiau pridurti, nesileisdamas į klajones po faktų karalystę, kad pastaruoju metu ją sprendžiant struktūralistiniai institucijų ir tikėjimų tyrimai pradėti laikyti būtinu jų istorinio ištyrimo papildymu. Negana to, vieni tikėjimai ir institucijos gali būti palyginti su kitais tik kaip viena sistema su kita; o šiuo metu visuotinai sutariama, kad lyginamasis metodas padeda suprasti istorinius faktus. Aš per mažai žinau apie sociologijos ir antropologijos istoriją, kad galėčiau pasakyti, kiek tiksliai antikvarinės studijos turėjo įtakos moderniosios sociologijos ir antropologijos susiformavimui. Tam tikrais konkrečiais atvejais antikvarinių studijų ir sociologijos ryšys yra akivaizdus: Maxas Weberis buvo, ir pats save tokiu laikė, Mommseno mokinys. Émile'is Durkheimas buvo N. Fustelio de Coulangeso, dar vieno mokslininko, savo *Cité Antique* klojusio struktūralizmo pamatus, mokinys. Kitais atvejais sąsajos ne tokios akivaizdžios. W. Roscheras, modernios *Staatswissenschaft* tėvas kūrėjas, buvo didžiausias Tukidido gerbėjas. Kad ir koks genetinis ryšys sietų antikvarinę ir struktūralistinę studiją, šiuo metu struktūralizmas faktiškai perima sisteminių antikvarų prieigą. Ar tokia strategija pasiteisins, yra jau kitas klausimas.

Tukididiskajai arba politinei istorijos traktuotei palaiapsniui nykstant, istorija nebeapsiriboja vien politiniais įvykiais. Bet kas gali būti istorija, kaip kad tam tikra prasme ir buvo, kai Herodotas pradėjo istorijos reikalą. Antikvarizmas, kaip politinės istorijos traktuotės antroji pusė, dabar jau yra negyvas. Tačiau sisteminis institucijų ir tikėjimų tyrimo aprašymas nėra tai, ką lengvai būtų galima išmesti kaip nereikalingą. Sociologijos pradžia neabejotinai yra susijusi su antikvarizmo sunykimu, nes sociologija yra teisėtas antikvarinės studijos įpėdinis. Akivaizdu, kad trinarį sąryšį tarp filosofijos, antikvarizmo ir pavyzdinės istorijos dabar pakeitė filosofijos, sociologijos ir istorijos savitarpio santykiai. Hipijas turi įpėdinį Comte'o asmenyje, o Mommseno kietasprandišką užsispyrimą laikytis įsikibus antikvarinio Romos institucijų tyrimo metodo parėmė jo mokinys Maxas Weberis. Šia prasme antikvarizmas išlieka gyvas, ir tai dar ne paskutinis jo žodis.